

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Härdar på rad : om spåren efter en kultplats från bronsåldern

Björk, Tony

Fornvännen 93:2, 73-79

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1998_073

Ingår i: samla.raa.se

Härdar på rad

Om spåren efter en kultplats från bronsåldern

Av Tony Björk

Björk, T. 1998. Härdar på rad. Om spåren efter en kultplats från bronsåldern. (Hearths in line. About the traces of a cult site from the Bronze Age). *Fornvännen* 93. Stockholm.

The article concerns a fire cult site from the Bronze Age which was discovered during an excavation of Viking period graves in 1992 at Fjälkestad, north of Kristianstad in Scania. The cult site is of simple, regular type in the form of a line of hearths. Its construction is described, and it is dated by C¹⁴-analysis to 2800±80 B.P. The system was obviously constructed during a very short period, which together with its nature, indicates that it was made for religious rather than profane purposes. The same conclusion has been reached concerning similar sites, especially in Germany and Denmark, by other archaeologists. Finally the author hopes that more attention will be paid to the phenomenon of fire cult sites at future excavations in Sweden.

Tony Björk, Kristianstads läns museum, Stora torg, Box 134, SE-291 22 Kristianstad, Sweden.

Bakgrund

När man i våra dagar som bilist nalkas Fjälkestads by söderifrån slås man av att trakten är rik på gravhögar, som i flera fall dessutom är monumentala och ligger gruppvis. Lämningarna skvallrar om att här har funnits en väletablerad bygd under bronsåldern, men så mycket mer har det hitills inte varit allmänt känt om socknens förhistoria. Om man granskar de fakta som samlats genom åren ser man ändå att även i ett område där det gjorts få arkeologiska insatser, finns det betydelsefull information att bearbeta.

På fastigheten Balsgård 1:1, i södra delen av Fjälkestad, Kristianstads kommun, ligger sedan 1940-talet Lantbruksuniversitetet Balsgård. Redan vid anläggningsarbetena för de första byggnaderna, vågar m.m. på 1940-talet stötte man på urnegravar från yngre bronsålder och lerkärl från vikingatid uppe på den långsträckt höjdrygg som sträcker sig i nord-sydlig riktning genom området. När Lantbruksuniversitetet på våren 1992 planerade en nybyggnation var

det därför nödvändigt med en arkeologisk undersökning. Vid matjordsavbaning inom tre skilda exploateringsytor, totalt inte mer än ca 1 500 m², påträffades 96 anläggningar. Av dessa tilldrar sig 20 härdgropar särskilt intresse eftersom de lagts ut i en följd i en enkel linje (Carlie 1992, s. 4), på ett sätt som gör att de kan klassificeras som en enkelt reglerad eldkultplats (Heidelk-Schacht 1989 s. 229; Thörn 1993 s. 8). Låt oss därför se närmare på Fjälkestad i allmänhet och Balsgård i synnerhet och de fynd som gjorts i området.

Topografin och det äldre fyndmaterialet

Fjälkestads socken ligger i västra delen av Vιλlands härad. Socken avgränsas åt väster av Helge å och åt öster av Råbelövssjön, och större delen av ytan ligger under högsta kustlinjen (ca 55 m ö.h.). Topografiskt sett utgör socknens södra hälft en del av Kristianstadsslätten. I den södra och centrala delen finns ett stråk med sand- och lerjordar. Norra delen består idag till stor del av skogsmark på moränjordar och har

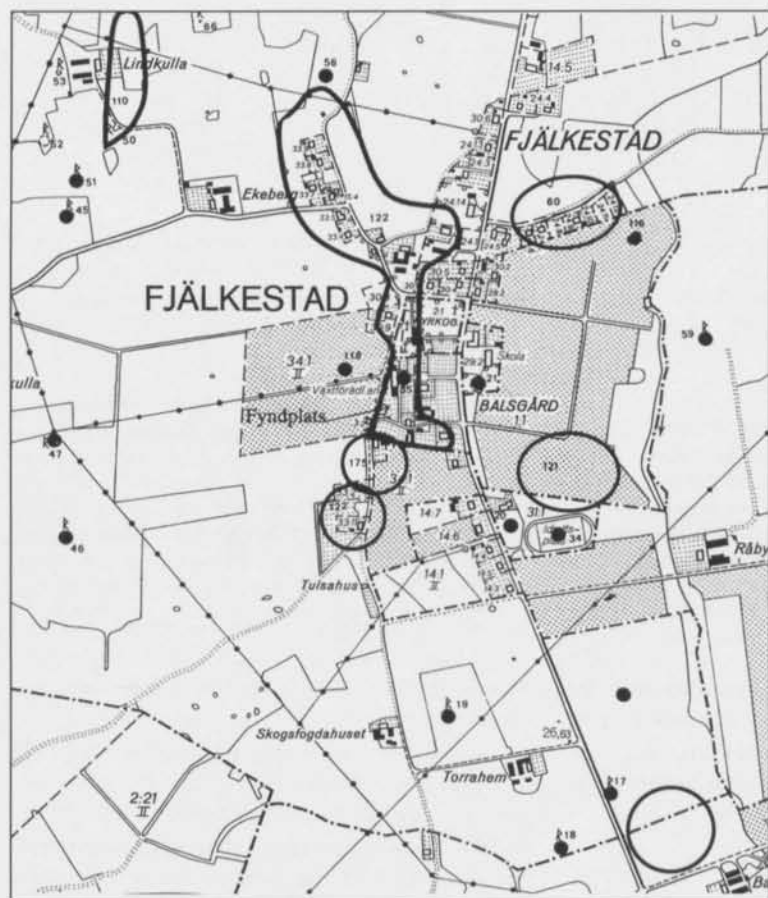

Fig. 1. Fjälkestadsområdet med registrerade fornlämningar och grävplatsen markerad. — The Fjälkestad area showing registered ancient monuments and the excavation.

en anstrykning av det småländska landskapets karaktär. Topografin i och kring Fjälkestads by domineras av den åssträckning som eldkultplatsen ligger på. Åsen består i själva verket av isälvsavlagring och höjden flackar ut mycket svagt i längdriktningen, dvs. i norr och söder, och har något brantare sluttning åt väster och öster.

De registrerade fornlämningarna i socknen är 191 stycken och de består till stor del av högar, stensättningar och förhistoriska boplatser. Trots det stora antalet fornlämningar i socknen har förhållandevis få undersökningar gjorts här, vilket beror på det låga exploateringsstrycket i området. Det som trots allt har grävts är främst olika typer av sten- och bronsåldersgravar (megaliter, hällkistor, högar och

urnegravar) fram t.o.m. 1970-talet (Bagge & Kaelas 1950; Hildebrand 1870; Petersson 1955; Ström 1969). Under de senaste årtiondena har det undersökts delar av två förhistoriska boplatser i området – varav den ena var en äldre järnåldersboplats med välbevarade långhus – ett vikingatida gravfält samt den eldkultplats som tas upp i denna artikel (Björk 1993; Carlie 1992; Helgesson 1992; Idestrom 1984).

I samband med byggnationerna på 1940-talet på Balsgård påträffades sex lerkärl. Fyra av dem kan dateras till vikingatid medan de resterande två har rabbad yta och kan dateras till yngre bronsålder (LUHM 28 766 och 28 767, två kärl finns det endast muntlig uppgift om – Carlie 1992 s. 5, Ragnar Johnsson). Alla dessa kärl är, eller kan antas ha varit hela då de på-

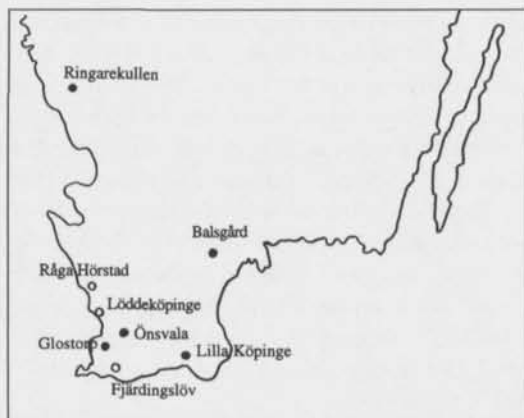

Fig. 2. Eldkultplatser i södra Sverige (delvis efter Thörn 1993 fig. 1 och Larsson 1982, Carlie 1992, Tesch 1992). Fylld cirkel – reglerat system. — Fire cult sites in southern Sweden (partly after Thörn 1993 fig. 1 and Larsson 1982, Carlie 1992, Tesch 1992). Filled circle = regulated system.

träffades, och det är rimligt att anta att samtliga härrör från gravar som förstörts. Kärnen framkom i samband med markarbetena och det gjordes, såvitt det är känt, ingen arkeologisk undersökning vid det här tillfället.

Eldkultplatsen

Olika typer av ansamlingar av sot- och träkol-fyllda anläggningar har senast bearbetats av Raimond Thörn, Malmö museer. Thörn gör en genomgång av publicerat material om företeelsen under bronsålder och äldre järnålder i norra Mellaneuropa och Sydkandinavien, för att särskilja en homogen samling eldkultplatser. Tidigare forskning har visat att det är inom detta område och denna tid som fenomenet förekommer. Eldkultplatser är endast kända i ett litet antal från södra Sverige (Thörn 1993 s. 1–2, 9, 26, 49), men spridningen av dem tycks snarare återspegla varierande exploateringsgrad än en faktisk skillnad i förekomsten (fig. 2).

Sex kriterier har ställts upp för att särskilja eldkultplatser ifrån andra företeelser och de begrepp som används är i korthet: exponerat läge (högt), närhet till vatten, avsides läge (i förhållande till samtida lämningar), stort antal anläggningar, de enskilda eldstädernas form

Fig. 3. Oreglerad, enkelt reglerad och komplext reglerad fyndplats. — Random, simple regulated and complex regulated find-spots.

och fyllningens innehåll samt fyndknapphet. Thörn använder i stort sett samma kriterier som Heidelk-Schacht med den skillnaden att han anser att närhet till gravar snarare är ett argument för en kultisk kontext än motsatsen. Vidare delar dessa båda forskare in eldkultplatserna i tre olika kategorier benämnda oreglerad, enkelt reglerad och komplext reglerad fyndplats (Heidelk-Schacht 1989 s. 227–229; Thörn 1993 s. 6–8 och fig 3). En enkel distinktion mellan dessa typer ges grafiskt i fig. 3.

Fyndplatsen på Balsgård uppfyller alla de kriterier som ställts upp för att ett härdkomplex ska kunna klassificeras som en enkelt reglerad eldkultplats. De härdgropar som påträffades var av mycket enhetligt utseende och i genomsnitt 1,4×1,1 m stora och 0,37 m djupa. I plan var de rektangulära med rundade hörn, och i profil var de rundade med något plan botten (fig. 4). Fyllningen bestod av ett svart, sotigt lager med träkol i botten och ovanpå detta grå sand med tätt sammanpackad sten och skörbränd sten. Endast en av de undersökta anläggningarna innehöll annat fyndmaterial än träkol, och det var en härdgrop som innehöll tre fragment av en mal- eller slipsten (A 79).

Härdgroparna låg i en följd i en linje som var orienterad i nordost-sydvästlig riktning, med en tendens att vika av mot söder i systemets södra del (fig. 5; Carlie 1992 s. 4). Hur lång sammanhängande sträcka som härdgropslinjen löper gick inte att avgöra. Det kan inte uteslutas att en större framtagen yta hade gett ett annat resultat än det vi har att bedöma idag. Än så länge är det okänt om systemet ändrar karaktär, dvs. om det övergår i oreglerad el-

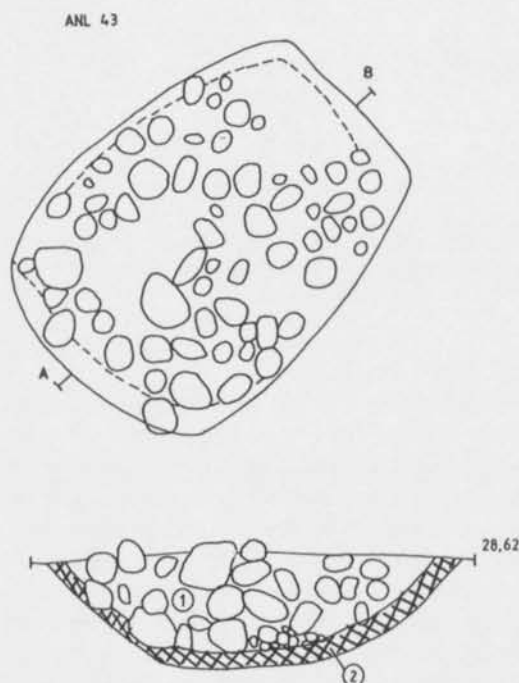

Fig. 4. Plan and section A 43, Balsgård 1:1, 1992. Skala 1:27. — Plan and section A 43, Balsgård 1:1, 1992. Scale 1:27.

ler komplext reglerad form. Av vad vi vet är det dock rimligt att anta att denna eldkultplats anlagts under en mycket kort tid. Framför allt är det den systematiska utläggningen av hårdgropslinjen och de enskilda hårdgroparnas mycket enhetliga utseende och konstruktion som talar för detta.

Träkol från en av anläggningarna (A 19) daterades med hjälp av C^{14} -analys till 988 ± 103 f.Kr. (kalibrerat värde för 2800 ± 80 BP, Ua-6055), dvs. övergången mellan äldre och yngre bronsålder. Värdet av en enda C^{14} -analys kan, och bör, ifrågasättas källkritiskt, men resultatet i det här fallet ger mot bakgrund av samstämmigheten med de dateringar som finns från andra lokaler i Sydskandinavien (Thörn 1993 s. 28–30) en stark indikation åt att systemets verkliga ålder ligger inom den här tidsperioden.

Förutom kultplatsen påträffades även några vikingatida gravar och en del odaterade boplatslämningar av förhistorisk karaktär. Dessa

anläggningar tillför dock inte diskussionen om eldkultplatsen i sig något. Det gör däremot de fynd av urnegravar från yngre bronsålder som tidigare gjorts inom området, därigenom att det finns en odiskutabel rumslik närhet mellan gravfynden och eldkultplatsen på Balsgård (fig. 6). Detta förhållande, sammanvägt med komplexets karaktär i övrigt, talar klart för att motivet för anläggandet varit religiöst-ceremoniellt betingat snarare än att det haft någon praktisk-världslig funktion. Antagandet ligger i linje med de resonemang som förs av Heidelk-Schacht och Thörn.

Thörns hypotes är att eldkultplatserna är resultat av rituellt matlagning vid någon form av övergångsrit. Elden var det centrala i den religiösa handlingen och han menar att detta har en koppling till det nya brandgravskicket (Thörn 1996 s. 140, 145). Tankar kring elden som det viktigaste rituella medlet för offer och överföring, framför allt med koppling till brandgravseden under yngre bronsålder och äldre järnålder, har också framförts av Kaliff (1997, t.ex. s. 81 och 101). Frågan huruvida eldarna anlagts för att helga, rena, inviga eller symboliskt inhängna ett område för religiösa ändamål är en hypotes som jag menar också bör finnas med i det framtida arbetet med att undersöka och tolka platsernas funktion. En annan fråga som bör belysas är eldkultplatsernas ställning i ett lokalt och regionalt perspektiv.

Bortsett från den principiella övertygelsen om eldkultplatsernas religiösa funktion anser Thörn inte att platser som har oreglerade ansamlingar med härdar ska betraktas som eldkultplatser med inställningen att det krävs ett källkritiskt väl prövat material för att nå hållbara tolkningar av sakrala material (Thörn 1993 s. 25, 1996 s. 136). Även om jag kan förstå orsaken så invänder jag definitivt mot att man nöjer sig med att förenkla problemställningar genom att lägga upp kategorier som är lätt-identifierade, och sedan helt avfärdar det som är svårare att urskilja och tolka som något ovidkommande. Av det skälet vill jag inte bortse från att t.ex. det oreglerade eldstadssystemet från Fjärdingslöv, Gylle socken, Trelleborgs kommun, kan ha varit en eldkultplats, även om

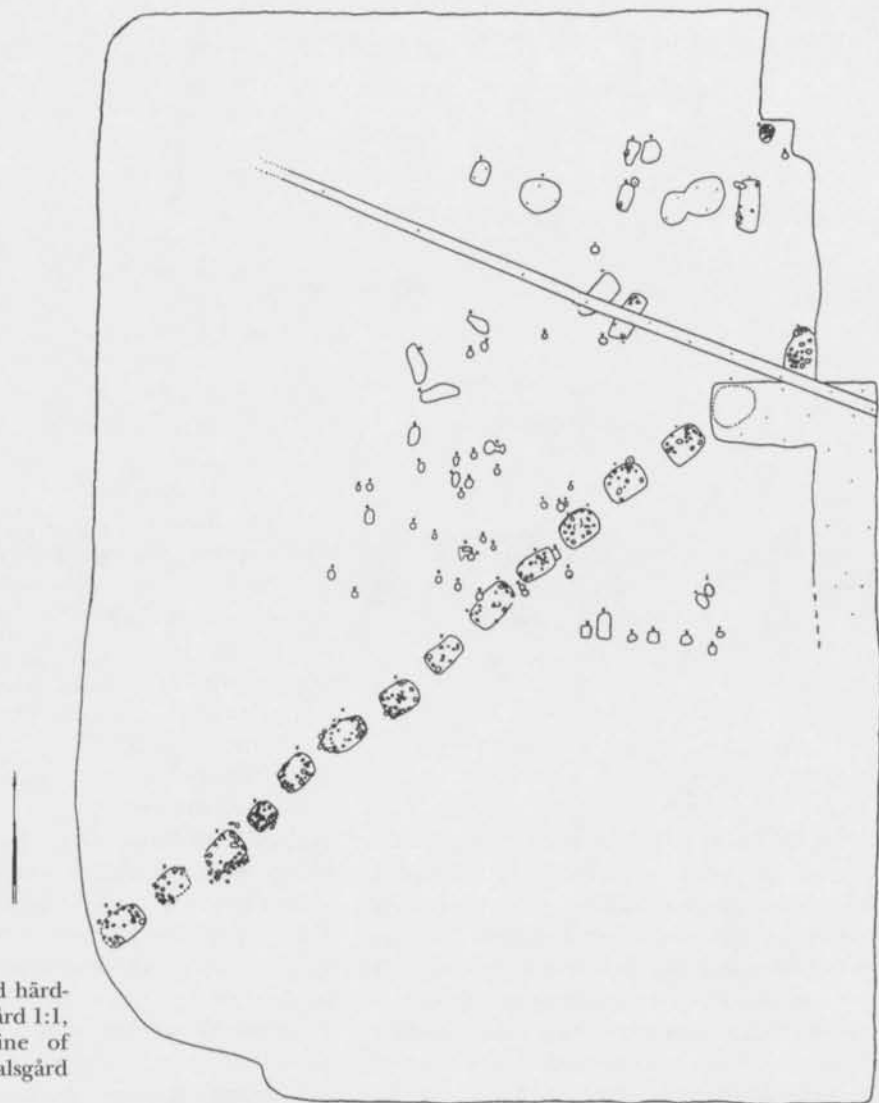

Fig. 5. Linjen med härdgropar. S. 1, Balsgård 1:1, 1992. — The line of hearths. S. 1, Balsgård 1:1, 1992.

det är mycket svårare att argumentera för det än för eldsstadssystemet på Balsgård. Den typ av ansamlingar som representeras av t.ex. Gylle kan mycket väl ha uppstått genom en återkommande världslig handling på en och samma plats under en längre tid, men en sakral betydelse går än så länge inte att utesluta. Ett sätt att urskilja en antydning till vilket det är kan man kanske få genom att studera den horisontella stratigrafien, dvs. om det är många anläggningar som skär varandra eller ej. Det är tveklöst mycket svårt att få hållbara bevis för ex-

istensen av oreglerade kultplatser, men vi bör för den sakens skull alltså inte utesluta att de har funnits.

Reflektioner och framtida insatser

När undertecknad och Lennart Carlie våren 1992 undersökte eldkultplatsen på Balsgård kom den att hamna i skuggan av några vikingatida gravar som också fanns inom området. Vi var visserligen tidigt klara över att anläggningen borde haft någon form av religiös, ceremoniell funktion snarare än en världslig

Fig. 6. Linjen med härdgröpar. Fyndplatser för urngravar är markerade med x (delvis efter Carlie 1992). — The line of hearths. The findspots of the urn-graves are marked with x (partly after Carlie 1992).

(Carlie 1992 s. 4–5), och åtminstone förf. hyste en misstanke om att den borde vara kopplad till det vikingatida gravfältet. Efter att ha fått resultatet av det C^{14} -prov som nämnts ovan var förvåningen stor och det hela kunde mycket väl ha slutat här, med ett litet antal rapportexemplar i några olika arkiv. Då, en kort tid efter denna västgötaklimax, kom det en C-uppsats som behandlade olika typer av eldstadssystem, och med hjälp av den passade plötsligt pusselbitarna ihop. Ordstävlet om att »det man inte har lyckats tolka i fält kan man aldrig tolka» kunde därmed, för min del, definitivt förpassas till slagordsgenren.

Det är utan tvekan mycket viktigt att i framtiden följa alla fortsatta markarbeten i anslutning till de ytor som undersöktes 1992 på Balsgård. Ser vi det i ett vidare perspektiv är det väsentligt att den här fornlämningstypen blir mer uppmärksammas inom exploateringsarkeologin i landet som helhet. Eldkultplatser är metodiskt svåra att lokalisera och också att belägga någorlunda säkert utan relativt omfattande

matjordsavbaningar. Det kan också misstänkas att de ofta ligger i lägen som är perifera i förhållande till framför allt boplatser (Thörn 1993 s. 24), men kanske även gravar. Eldkultplatserna väcker många frågor och jag menar att vi behöver studera dessa fascinerande lämningar noggrant för att lära oss mer om det rika religiösa livet i bronsålderns samhälle. På längre sikt kommer vi säkert, genom ett ökat medvetande om fenomenet eldkultplatser, att få kännedom om ett allt större antal lokaler och därmed en bättre kunskap och så småningom väl underbyggda svar på en del av de frågor vi har, t.ex. om platsernas funktion och ställning i ett lokalt och regionalt perspektiv. Låt oss hoppas att nästa arkeolog som står framför en snörrät rad med härddar kan börja att tolka den bättre – redan i fält.

Ett varmt tack till Lennart Carlie, Evelyn Thomasson, Raimond Thörn och Ann-Christin Åkesson, som på olika sätt varit mig behjälpliga vid skrivandet av artikeln.

Referenser

- Bagge, A. & Kaelas, L. 1950. *Die Funde aus Dolmen und Ganggräbern in Schonen, Schweden. I. Das Härad Viland*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm.
- Björk, T. 1993. *Anmälan av utförd arkeologisk undersökning*. Råbelöv 25:1, Fjälkestad sn, Skåne. Kristianstads läns museum.
- Carlie, L. 1992. Rapport. Vikingatida gravar, boplatsslämningar odaterade. Balsgård 1:1, Fjälkestad socken, Fornl. 35, Skåne. *Kristianstads läns museum 1992:15*.
- Heidelk-Schacht, S. 1989. Jungbronzezeitliche und früheisenzeitliche Kultfeuerplätze im Norden der DDR. *Religion und Kult in ur- und frühgeschichtlicher Zeit*. Berlin.
- Helgesson, B. 1992. Arkeologisk undersökning. Skåne, Fjälkestads sn, Fjälkestad 24:1. Rapport, *Kristianstads läns museum 1992:9*.
- Hildebrand, H. 1870. Antiquariska undersökningar i Skåne. *Antiquarisk Tidskrift för Sverige III*. Stockholm.
- Ideström, L. 1984. Arkeologisk undersökning. Skåne, Fjälkestads sn, Fjälkestad 24:11 och 12. Rapport, *Skånes hembygdsförbund*, Kristianstad.
- Larsson, L. 1982. Gräber und Siedlungsreste bei Önsvala. *Acta Archaeologica*, vol. 52, 1981. København.
- Kaliff, A. 1997. Grav och kultplats. *Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland*. Aun 24. Uppsala.
- Petersson, M. 1955. *Kultplats och gravplats. Utgrävningar i Råbelöv och Bromölla*. Kristianstad.
- Ström, K. 1969. Rapport över arkeologisk undersökning på fast. Råbelöv 26:1 i Fjälkestads sn, Skåne. *Skånes hembygdsförbund*, Kristianstad.
- Tesch, S. 1992. The long term development of a settlement region on the coastal plain – the Köpinge area. *The Archaeology of the Cultural Landscape. Field Work and Research in a South Swedish Rural Region*. (Lars Larsson et al.) *Acta Archaeologica Lundensia*. Series in 40, No 19.
- Thörn, R. 1993. Eldstadssystem – fysiska spår av bronsålderskult. Ett försök att spåra kultplatser och kulturinfluerer. (C-uppsats) Lund.
- 1996. Rituelleldar. Linjära, konkava och konvexa spår efter ritualer inom nord- och centraleuropeiska brons- och järnålderskulturer. *Religion från stenålder till medeltid*. (Kerstin Engdahl & Anders Kaliff, red.) Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar, Skrifter nr 19. Linköping.

Summary

In 1992 a fire cult site from the Bronze Age was discovered during an excavation of Viking period graves at Fjälkestad, north of Kristianstad in Scania. The cult site is classified as being of simple, regulated type, in the form of a line of hearths. Late Bronze Age graves had previously come to light nearby (Figs. 1 and 6). The hearths were very similar in construction, with an average size of 1.4×1.1 m and a depth of 0.37 m. They were filled with grey sand, stones and a bottom layer of soot and charcoal (Fig. 4).

The fire cult site is dated by C¹⁴-analysis to 2800±80 B. P. (Ua-6055). The system was obvi-

ously made over a very short period, which together with its nature and its proximity to contemporary graves, indicates that the motive for construction was religious rather than profane. The same conclusion has been reached concerning similar sites, especially in Germany and Denmark, by other archaeologists. Finally the author hopes that the phenomenon of fire-cult sites will receive greater attention at future excavations in Sweden. We need to study these fascinating remains carefully to learn more about the rich religious life in Bronze Age society.

